

A Bolyai-könyvek képei

A könyvművészetbe sorolható könyvek kapcsán jobbára a művészeti megformálást és tipográfiát, esetleg a kötésűket (korai munkáknál) szokták számba venni. A Bolyai-könyvcsalád képei szemlészésének elsődleges oka az, hogy egységesen megformált és képeiben igényes, gazdag együttest mutat. Kovách Aladárnak (1908–1979) szerkesztőként, irodalomszervezőként legjelentősebb, irodalomtörténeti fontosságú munkája a Bolyai Akadémia kiadásában megjelent Bolyai-könyvek sorozata 1939 és 1944 között.¹ Az Ady-, Balassa- és Berzsényi-köteteket ő állította össze, írta az elő- és utószavakat, valamint a jegyzeteket.

...Szemléletileg sokkal erősebben sugallja az együvé tartozásukat, mint az ellentétet.

Hogyan jutott el Kovách Aladár – merülhet föl a kérdés – a Bolyai-könyvek szerkesztéséig, a harminchat kötetes sorozat megjelentetéséig. Magyar–francia szakos a Pázmány Péter Tudományegyetemen, és már érettségije után újságcikkeket írt, majd irodalmi műveket kezdett dramatisálni (rádiós és színházi bemutatásra). Az Üllői úti Pázmány kollégiumi² szobája – amelyet a könyvtár vezetéséért használhatott – írók, értelmiségiek találkozóhelye. „Az a nyomorúságos kis szoba [...] létező irodalmi központtá vált. Itt ismerkedtem meg többek között Asztalos Istvánnal, Böződi Györggyel, Gombos Gyulával, Szabédi Lászlóval, Kiss Tamással, Kiss Jenővel, Cseres Tiborral,

Sáfáry Lászlóval, Nagy Istvánnal, Kárász Józseffel, Szathmári Sándorral, Mikecs Lászlóval. Találkoztam ott szinte minden fiatalabb író társammal, akiket már a Szabó Pál nevével fémjelzett *Kelet Népe* korszakából ismertem. De szép számmal idősebbekkel is, akiknek könyvét Kovách Aladár szerkesztette, kiadta vagy kiadatta.” Tatay Sándor a kis szobáját Szamosi Józseffel is megosztó Kováchról még azt említi, hogy „szüntelen szervezett, szerkesztett, kiadott, inspirált. Szuggesztív egyénisége, kitűnő előadókészsége, rendkívüli műveltsége, tájékozottsága, gazdag nyelvtudása vonzotta maga köré a kortársait és a nálánál fiatalabbakat”.³ A Halasy András álneven jegyzett *Új Szó* lexikonában⁴ „négy száz fiatal magyar író” életadatait közli. „Csendes szemle ez, de itt van az egész Fialat Magyarország, a rügyek s a reménység határon innen és túl. Itt van az építő új Erdély, a soknyelvű észak és néhány szép névben déli aranykalászkok” – írja bevezetőjében a huszonkilenc éves szerző. Ő nem alkalmazott semmiféle megkülönböztetést, a korabeli magyarországi alkotókat érzékelhető szellemi hovatartozásukra (népiesek, urbánusok stb.) való tekintet nélkül vette számba. Így természetesen Bálint Györgytől, Erdélyi Józseftől Radnóti Miklósig és Vas Istvánig, Veres Péterig, Fábian Dánieltől Ignatuson, Fejtő Ferencen át József Attiláig, Weöres Sándorig szinte mindenkit szerepeltet generációjának soraiból, történeszeket, néprajzosokat (Bálint Sándortól Lükő Gáboron át Tomori Violáig), régészeket, művészettörténeszeket (Balogh Jolán, Dercsényi Dezső, Bogyay Tamás, Gerevich László, Kádár Zoltán, Vayer Lajos stb.) ugyanúgy, ahogyan néhány képzőművészt is (Buday György, Gy. Szabó Béla, Lajos Ferenc). Különösen széles Kovách Aladár generá-

¹ Bolyai-könyvek: Ady Endre: *A tegnapi Párizs* (1942); Bartha Miklós: *Verőfény* (1940); *Berzsényi Dániel minden munkája* (1943); Böződi György: *Székelyek* (1943); Cseres Tibor: *Zöld levél árnya* (1942); Jean Giraudoux: *Sellő* (ford. Zilahy Lajos, 1943); Gombos Gyula: *Álom az országról* (1941); Jean Guéhenno: *A negyvenéves férfi naplója* (ford. Fojtényi Mihály, 1942); Jankovich Ferenc: *Elégia* (1941); Kárász József: *Családi tűzhely* (1941); Kodolányi János: *Baranyai utazás* (1941); Kovách Aladár: *Téli zsolttár* (1941); Kovács Imre: *A paraszt-életforma csődje* (1940); Leskóczy Mihály: *Francia híradó* (1940); Makkai János: *Válság Amerikában* (1942); Mályusz Elemér: *A magyar történettudomány* (1943); Medgyesi Károly: *Teleki-tér* (1943); Méhely Lajos: *Vér és fagy* (1940); Mikecs László: *Románia* (1940), *Csángók* (1941); Németh László: *Szegfű Gyula* (1940), *Széchenyi* (1942); Pudovkin: *A film technikája* (ford. Székely György, Jenei Imre, 1943); Sértő Kálmán: *Gyászjelentés* (1940); Sinka István: *Denevérek honfoglalása* (1941); Szabédi László: *Alkotó szegénység* (1939), *Veér Anna*

alszik (1941), *Szalay Lajos hatvan rajza* (előszó Kassák Lajos, 1941); Szathmári Sándor: *Gulliver utazása Kazahániában I–II.* (1940); Szűcs Sándor: *A régi Sárrét világa* (1942); Takáts Gyula: *Családfa helyett* (1941), *Hold és hár* (1943); Tatay Sándor: *Csipke* (1942), *Húshagyó-kedd* (1943); Veres Péter: *Gyepsor* (1940), *Ember és írás* (1941). Lásd HARTYÁNYI István: *Kovách Aladár bibliográfiája*. Bp., Szenci Molnár Társaság, 1994.

² „A Pázmány kollégiummal szemben lakott Kosztolányi. Kovách Aladár Üllői úti fák címen írta a visszaemlékezéseit.” Fitos Vilmos szóbeli közlése 1995. június 1-jén. (A visszaemlékezések elkészültéről és hol létéről semmilyen adatot nem találtam.)

³ TATAY Sándor: *Hét száz év tized. Lyuk a tetőn*. Bp., Szépirodalmi, Bp., 1983, 95., 140.

⁴ *Új Szó. Négy száz fiatal magyar író kis lexikona* (Az 1937. irodalmi év keresztmetszete). Szerk. HALASY András, Bp., Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége, 1937

ciója, az 1930-as évek magyar művészeti és szellemi életében szereplő fiatal és középgenerációs szerzők sora. Szemléletileg sokkal erősebben sugallja az együvé tartozásukat, mint az elkülönülést vagy elzárkózást. S teszi ezt éppen az 1930-as évek derekán, amikor a népi irodalom megerősödésével a pólusok eltávolodni látszottak egymástól.

Az *Új Szó* megalapozta, megalapozhatta a könyvkiadói tevékenységét, amely a *Turul Falufüzetek* első öt, a *Magyar falu* címen egy dobozban, együtt is kiadott (1939) sorozatával kezdődött.⁵ „Turul Szövetség – Budapest A Bolyai Akadémia kiadása” – szerepelt mindegyik füzetben. Ezek valójában előzményei a Bolyai-könyveknek, kísérlet a sajátos arculatú, egyéni karakterű kötetek megalkotására. Mindegyikben (és csak ezekben) megjelenik a Bolyai Akadémia logója. A Sinka⁶ és a Bodnár-kötetekhez a belső vagy szennycímoldal után, műnyomó papíron, Deéd Ferentől a szerzők rajzolt arcképeit is adja, és a Györffy-könyvhöz ugyancsak tőle két rajzkompozíciót. Vagyis Kovách Aladár elsőként Deéd Ferenc festő- és grafikusművészt⁷ alkalmazta az általa szerkesztett füzet sorozat minél színvonalasabbá tételére. A *Turul Falufüzetek* negyedik kötetének szerzőjét, Erdélyi Józsefet Szörényi Tibor⁸ háromnegyed profilos, kétkedést és egyfajta bizonytalanságot sugalló rajza mutatja be.

A *Turul Falufüzetek* kiadási tapasztalatait Kovách Aladár a Bolyai Akadémia kiadású Bolyai-könyvekben hasznosította. Ám fölmerülhet a kérdés, hogy mit jelent a dupla Bolyai elnevezés. Ennek okait a Turul Szövetség bal szárnyán, a radikálisan nacionalista, németbarát pólustól elkülönülő oldalon kell keresniünk. A szövetségen belül, az 1930-as évek derekán létrejött kis csoport szakított a szövetség hivatalos irányával, mert a „felszínes magyarkodás és a hangzatos szövegek nem elégitették ki”.⁹ Ez a belső ellenzék (1938 végétől Fitos Vilmos a vezetője, helyettese

Kovách Aladár) sürgette az ország társadalmi szerkezetének megváltoztatását, a földreformot, s németellenességükben azt szorgalmazták, hogy legyen előnye a népi gyökerekből táplálkozó irodalomnak, művészetnek. Ady, Móricz, Szabó Dezső és a formálódó népi irodalom eszmeisége vezérelte őket. Az 1925-ben alakult Bartha Miklós Társaság (BMT)¹⁰ Fábíán Dániel vezette balszárnya elégedetlen volt a Magyar Tudományos Akadémiával, mert szerintük az eltért Széchenyi István eredeti, alapítói céljaitól, és ezért ellenakadémiát terveztek létrehozni. A BMT-t a belügyminisztérium baloldalisága miatt felfüggesztette (1932–1936). A Turul-ellenzék tagjai többségükben a BMT-hez is tartoztak (Fitos Vilmos 1937 elejétől lett az újjászervezett BMT főtitkára). A népies szellemű ellenakadémiát a Turul Szövetségen belül tervezték megvalósítani. A parasztfiataloknak tervezett parasztkollégiumokat is támogatták, a szövetség Bolyai kollégiuma (a Györffy kollégium elődje) 1940 tavaszán nyílt meg Budapesten, a Királyi Pál utca 12. szám alatt. A kollégium, az akadémia és a könyvsorozat elnevezése a két Bolyairól, akik tudósok és írók voltak, és egyúttal Erdélyt is jelképezték, az erdélyi származású Kovách Aladár ötlete volt.¹¹ A Bolyai Akadémia azonban csak terv, megvalósítandó idea maradt mindvégig, noha mind a harminchat kötetten szerepel, mintha létező, valóságos intézmény lett volna. Könyveik terjesztésébe – Kovách Aladár ötlete alapján – bekapcsolták Tatay Sándorék „Bolyai könyvesboltra” át keresztelt könyvesboltját.¹²

A Bolyai-könyvek Kovách Aladár szerkesztésében – segédszerkesztője Szamosi József¹³ – azonban egyéni, a korban is jól észrevehetően elkülönülő, sajátosan nyitott szellemi építmény, „szellemi munkaközösség”.¹⁴ Valójában gazdasági alapot, biztos kiadói bázist (szerkesztőket, szerkesztőségi szobákat, könyvelőket) nélkülöző, a cég-bíráson be nem jegyzett egyéni vállalkozás volt. A kö-

5 1. Sinka István: *Az élők félnek*; 2. Bodnár István: *Ludas Matyi*; 3. Györffy István: *Szilaj pásztorok*; 4. Erdélyi József: *Mutató*; 5. Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*.

6 A Sinka-kötet előszavában (*A puszták láza*) Kovách Aladár megjegyzi: „Sinka Istvánt úgy kellene lefesteni egyforma arcú ősei közt, Benedek Péter ecsetjével”.

7 Deéd (Dex) Ferenc (1901–1983) festő, grafikus, restaurátor. Művészeti tanulmányait Magyar Képzőművészeti Főiskolán, Réti István-nál kezdte, majd Bécsben folytatta, és 1928–29-ben a Collegium Hungaricum római ösztöndíjasa volt. Illusztrált könyveket, például LUUKKONEN, Fanni: *Asszonyok a tűzvonalban*. Ford. DEÉDNÉ GARZULY Mária, Bp., Rege, 1942; Uő: *A lották*. Ford. DEÉDNÉ GARZULY Mária, Turul, Bp., 1942. László Gyula szerint baráti kapcsolatai a pesti főiskolai éveit alatt a következőkkel voltak: Kodolányi János, Erdélyi József, Sinka István, Babay József, Takáts Gyula, Szabó Lőrinc, Kovách Aladár. Pesten „a felesége szőnyegetek szőtt, ő pedig barátainak arcképeit rajzolta”. LÁSZLÓ Gyula: *Deéd Ferenc művészete = Művészettörténeti Értesítő*, 1976, 1. sz., 55–59. A II. világháború után Bécsben telepedett le.

8 Szörényi Tibor „a fiatal magyar szobrász nemzedék sok érdeklődésre és reményekre jogosító tagja. [...] Alig tud választani két hivatása között. [...] Orvos és pszichológus”. VITÉZ NAGY Zoltán: *Új magyar művészet*. Bp., Athenaeum, 1941, 136.

9 PETŐVÁRI Ágnes: *A nép javáért munkálkodtak. Két könyvkiadó 1939–1944 között = Napjaink*, 1986, 44. sz., 29–32.

10 A Bartha Miklós Társaság tagságának névsora fennmaradt Kovách Aladár írásos hagyatékában, a Bécsi Nemzeti Könyvtárban.

11 „Kovách Aladár mindig a háttérben maradt.” 1995. június 1-jén, személyes találkozásunkkor Fitos Vilmos jellemezte így Kovách Aladárt.

12 Budapest, II. Hunyadi János út 23/a. TATAY Sándor: *Hét szűk évtized. Lyuk a tetőn*. Bp., Szépirodalmi, 1983, 140.

13 Szamosi József (1912–2010) dramaturg, író, szerkesztő. Történelem-földrajz szakos diplomát szerzett a Pázmány Péter Egyetemen. A II. világháború után Münchenben élt. J. A.: *Szamosi József emlékére = Bécsi Napló*, 2010. május–június, 8.

14 PETŐVÁRI: *i. m.* (1986)

tetekben kiadóként a kiadási költségeket biztosítók neve szerepel. Az elsőket Bódis Gábor, Kovách erdélyi barátja, a Szegei Fiatalok Művészeti Kollégiumának korábbi tagja finanszírozta, majd 1940 ősztől 1941 tavaszáig Püski Sándor,¹⁵ azután több kötetet magánosok, 1941 ősztől pedig a Turul Kiadó vállalta.

Megkerülhetetlen kérdés, hogy Kovách Aladár vizuális érdeklődése, a képzőművészetek iránti elkötelezettsége honnan eredeztethető. Őt leggyakrabban magyar–francia szakra járóként mutatják be.¹⁶ A magyar emigráns irodalom lexikona szerint Kovách „magyar irodalom és művészettörténet” szakos hallgatója volt a Pázmány Péter Tudományegyetemnek.¹⁷ Ha szakjainak ez a pontos meghatározása, akkor ab ovo indokolt az ilyenemű érzékenysége. Ám az egyetem törzskönyvében a nevével három féleven át nincs kitöltve a „szaktanulmány” rubrikája, és a negyedikben így szerepel: „magyar-francia-olasz szaktanulmányú”.¹⁸ Vagyis nem tanult művészettörténetet, ám igénye, belső szándéka volt a könyveit színvonalas képzőművészeti alkotásokkal vonzóvá tenni az olvasók számára. Mindez nem csupán kiadáspolitikai, hanem bizonyosan Kovách vizuális intelligenciája, ízlése és a képzőművészetek könyvekben történő fölhasználásának a kifinomult igényessége miatt történt.

A Bolyai-könyvek rajzolói, illusztrátorai közül egyedül Szörényi Tibor köti a *Turul Falufüzetekhez* a sorozatot. Az ő munkája a ruhátlan nőt megjelenítő rajz Szabédi László *Veér Anna alszik* című elbeszéléskötete borítóján. Több Bolyai-könyvnek azonban csak szedett, betűkből,

a címekből komponált borítója van.¹⁹ Méhely Iván²⁰ két borítót tervezett, jó arányú címelosztással és a *Vér és faj* kötetnél karakteres, vörös-fekete színnyomással. Mikecs László *Romániájának* hatásos címloldalán²¹ két, egymáshoz hajló templom és ikonosztázra emlékeztető képtábla között, átlósan futó szalagcím – hatásos, vizuálisan jól megszerkesztett címloldal.

Korábban megjelent kiadványok fotóit és illusztrációit is használja egy-egy kötetében Kovách Aladár. Böződi György *Székelyek* című könyvében Orbán Balázs A *Székelyföld leírásából* vett át kis méretű, fejezetzáró rajzokat.²² Németh László *Széchenyije* fontos képanyagának az összeállítására megtalálta a legalkalmasabb szakembert, az ikonográfiából publikáló Vayer Lajos művészettörténész,²³ aki igényes és a szöveg közé műnyomóra nyomott, legautentikusabb Széchenyi-rajzokkal és -festményekkel gazdagította a Németh László-kötetet. A sorozatszerkesztő Kovách Aladár által összegyűjtött és sajtó alá rendezett Ady-kötet²⁴ címloldalán Székely Aladár 1912-es, féloldalas Ady-portréja,²⁵ a belső címloldal után pedig Rippl-Rónai József szuggesztív Ady-rajza, amely a költő 1909. november 7-i látogatásakor készült.²⁶ Szűcs Sándor könyvét 1830-as, „népi eredetű” rajzokkal²⁷ és a szerző néprajzi illusztrációival tette szemléletessé. Az egész oldalas, szöveg közé beosztott rajzok pákászt, farkasvermet és nádvagót jelenítenek meg.²⁸ Fáy Dezső²⁹ borítólapján bő gatyás, kalapos, vándorútra kelő (korsó és batyu a lábánál) legény csillagokat kapdos, a vállá magasságában kör alakú kompozícióba foglalt stilizált állatok (tehenek,

¹⁵ Kovách Aladár „az első kiadói éveimben, 1939–40-ben lektorom és tanácsadóm”. PÜSKI Sándor: *Könyves sors – magyar sors*. Bp., Püski, 2002, 33.

¹⁶ PETŐVÁRI Ágnes: *Kovách Aladár portréjához = Somogy*, 1987, 5. sz., 56.; HARTYÁNYI István: *Kovách Aladár bibliográfiája*. Bp., Szenci Molnár Társaság, 1994, 7.

¹⁷ NAGY Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ, 2000, 557.

¹⁸ Az 1927–28-as tanévben iratkozott be, de az 1929–30-as tanévre már nem. (Az adatokat Hős Jánosnak, az ELTE Levéltár munkatársának köszönöm.) A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar hallgatói között még később is szerepelt a neve. *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja fennállásának 299. tanévében az MCMXXXIII–MCMXXXIV. tanévre*. Bp., Pázmány Péter Tudományegyetem, 1934, 142.

¹⁹ Például *Berzsenyi Dániel minden munkája*; Mályusz Elemér: *A magyar történettudomány*; Cseres Tibor: *Zöld levél árnyéka*; Jean Guéhenno: *A negyvenéves férfi naplója*; Tatay Sándor: *Húshagyókedd*; Pudovkin: *A film technikája*.

²⁰ Méhely Iván (1912–1966) az Iparművészeti Iskolában tanult, 1929 és 1933 között, mesterei: Haranghy Jenő, Kaesz Gyula. Főként plakáttervező.

²¹ A második, 1940-ben megjelent kiadáson. Az első kiadás – ahogy több Bolyai-könyv is – egészvázson kötésű.

²² BÖZÖDI György: *Székelyek (Bolyai-könyvek)*. Bp., Bolyai Akadémia, 1943, 13., 20., 40., 52., 57.

²³ Vayer Lajos (1913–2001) művészettörténész, 1935-től a Szépművészeti, illetve a Nemzeti Múzeum munkatársa, majd a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese. Az ELTE BTK Művészettörténeti Intézetének tanára (1952–1982), évtizedeken át miniszteri biztosa a Velencei Biennálénak. Ikonográfiai írásaiból: VAYER Lajos: *Pázmány Péter ikonográfiája*. Bp., Egyetemi Ny., 1935; Uő: *Széchenyi „képe” = Magyarágtudomány*, 1942, 1. sz., 94–115.

²⁴ *A Tájékoztató a könyvről* című utószóban Kovách Aladár leírja, hogy „az írásokat a Bolyai Kollégium hallgatói másolták”, vagyis bevonták a könyv előmunkálataiba a hallgatókat is.

²⁵ E. CSORBA Csilla: *Ady. A portrévá lett arc. Ady Endre összes fényképe*. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008, 41.

²⁶ TASI József: *Ady és Rippl-Rónai = Tegnapi és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*. Szerk. LÁNG József, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1977, 351–354.

²⁷ SZÜCS Sándor: *A régi Sárrét világa (Bolyai könyvek)*. Bp., Bolyai Akadémia, 1942. A címloldalon: Csuba Ferenc táltos a sárkánnyal – 1830-as rajz után. Ugyanezt megismétlik a 121. oldalon. „Népi eredetű” rajzok még: 11., 15., 17., 55.

²⁸ 63.: Pákásztanya; 79.: Pákász darulesen; 83.: Pákász a lápon; 91.: Farkasverem; 115.: Nádvagó ember nádtolóval.

²⁹ Fáy Dezső (1888–1954) festő- és grafikusművész. Tanult Párizsban (Julian Akadémia), Münchenben Hollósynál, majd Nagybanán. Többször kiállított Gulácsyval. Több irodalmi művet illusztrált (*Divina Commedia*, *Pax Vobiscum*, *Magyarok Rómában*, *A nagyidai cigányok* stb.).

kecske). A kötet verseihez kis méretű Fáy-rajzokat társított a szerkesztő.³⁰

...A Bolyai-könyvek egyik legfoglalkoztatottabb címlaprajzolója Pérely Imre.

A Bolyai-könyvek egyik legfoglalkoztatottabb címlaprajzolója Pérely Imre,³¹ aki a Leskóczyi-kötethez egy 1928-as, expresszív hatású, lavírozott tusrajz kompozícióját (magas házak előtt két, fiatal nő) használta föl. Kodolányi János³² *Baranyai utazásának* borítólapján a tájegység pusztulását megjelenítő tusrajz (düledező ház, kútgém nélküli kútágas, udvarra kidobott, szétesett bútorok). Kodolányi szociográfiájának vidékével ellentétes világot idéz a *Válság Amerikában*³³ címlap-kompozíciója: a korszak legmagasabb épületeit megjelenítő, összehajló felhőkarcolók talán Manhattant idézik, hatásos vizualitással. Pérely ismert portrárajzoló praxisából is ízelítőt kapunk, ugyanis Veres Péter *Ember és írás* című kötetén az író megjelenítő, karakteres tollrajz arcképe kapott helyet.

Sértő Kálmán tollrajzos kötetborítóján enteriőrbe állított kompozíció. Takáts Gyula *Hold és hárs* kötete címlapján alul körformába foglalt ülő, szárnyas nőalak, kezén madárral – Soós István³⁴ műve. Dinnyés Károly³⁵ háromfigurás, rajzilag igényes, tömör kompozíciója Med-

gyesi Károly *Teleki-tér* kötetét díszíti. Tatay Sándor – Kovách Aladár barátja – *Csipke* című könyvén Illés Árpád³⁶ zölddel nyomott enteriőrrajza szerepel (szobabelsőben fiatal nő profilképe, arca szemben, a falon lévő tükör jobb alsó sarkában tükröződik, a tükör alatt komód).

A sorozatszerkesztő megkülönböztetett érdeklődéssel figyelte és tanulmányozta az erdélyi írókat, alkotókat, és igyekezett bemutatni őket. E törekvése megmutatkozik az ottani képzőművészeknek a Bolyai-könyvekben való foglalkoztatásában is. Saját könyve, a *Téli zsoltár* kartonált kiadása³⁷ címlapjára Gy. Szabó Béla³⁸ *Barangolókönyvéből*³⁹ választotta a harmadik fametszetet: felhőbe nyúló fenyő fölött repülő madár.⁴⁰ A Bolyai-könyvek közül egyetlenegynek választott címlapképül az akkor már közismert és elismert erdélyi képzőművésztől fontos festményt: Mikecs László *Csángók* című könyve⁴¹ címlapján Zsögödi Nagy Imre⁴² *Gyimesi csángók* című, a jellegzetes kultúrtájat, embert és állatot fontos kompozícióban összefoglaló festménye.⁴³ Nagy Imréről tudni lehetett, hogy az erdélyi és magyarországi kortárs írókról és alkotókról arcképeket, portrékat rajzol.⁴⁴ Ezt a tevékenységét az 1930-as években, budapesti tartózkodásai idején is folytatta. „A Ferenciek terén [...] a Központi kávéház. Itt éltem esti életemet. Ide jártam vacsorázni, itt találkoztam a népi írókkal, Erdélyivel, Sinka Istvánnal, Szabó Pállal, Darvas Józseffel, Erdei Ferencsel, Féja Gézával.”⁴⁵ Ezen találkozásokon rajzolhatta Kovács Imre és Kárász József tusrajz portréit, amelyek a *Családi tűzhely* és *A parasztleletforma csődje* című könyvborítókra kerültek. Ez utóbbinál a hom-

³⁰ SINKA István: *Denevérek honfoglalása (Bolyai-könyvek)*. Bp., Bolyai Akadémia, 1941, 5., 15., 31., 39., 43., 58., 63., 68., 69., 73., 77., 83., 86., 93., 95.

³¹ Pérely Imre (1898–1944) festő és rajzoló, az Iparművészeti Iskolában és a Képzőművészeti Főiskolán tanult. Főleg napilapoknak és folyóiratoknak rajzolt. Önálló kötetekben írók, művészek, ismert személyiségek portréit publikálta. Például *Magyar fejek*. Előszó TÓTH Árpád, Bp., Kókay Lajos kiadása, 1922; *Magyar írók. Első sorozat*. Bp., Berény Imre kiadása, 1927; *Magyar rajzolóművészek*. Bp., Könyvbarátok Szövetsége, 1930.

³² Kodolányi Jánosnak a *Baranyai utazás* idején Szabó Vladimir által készített rajzportréját, amely megjelent GOMBOS Gyula: *Álom az országról*. Bp., Bolyai Akadémia, 1941. Újra: *Nemzetőr*, 1962. február 1. (120. sz.), 4.

³³ MAKKAI János: *Válság Amerikában (Bolyai-könyvek)*. Bp., Bolyai Akadémia, 1941

³⁴ Z. Soós István (1900–2002) festő, grafikus, restaurátor. 1920 és 1925 között a Képzőművészeti Főiskola grafikai szakán, majd Glatz Oszkárnál tanult (1925–26).

³⁵ Dinnyés Károly (1916–1944) festő, karikaturista. Tanult Prágában, majd Aba Novák Vilmosnál. Újságoknak képregényeket, egész oldalas politikai karikatúrákat és portrékat rajzolt. TÓTH Ervin: *Csúfondáros rajzolatok*. Bp., Zrínyi, 1943 egyik rajzolója.

³⁶ Illés Árpád (1908–1980) festőművész, a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult, 1928 és 1934 között, Rudnay Gyula és Kandó László voltak a mesterei. Alkalmazott grafikai munkákból élt, kiállításokat

rendezett. 1958 és 1969 között rajztanár volt Budapesten. Illusztrált irodalmi alkotásokat, gyermekkönyveket is.

³⁷ A másik kiadása – gyakorlata volt ez a kiadónak – egésváson kötetben jelent meg.

³⁸ Gy. Szabó Béla (1905–1985) grafikus, festő, a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult, 1936 és 1939 között, Varga Nándor Lajos volt a mestere.

³⁹ GY. SZABÓ Béla: *Barangolókönyv I. Egyedül. 50 fametszet*. Kolozsvár, Minerva, 1939

⁴⁰ Ugyanezt a fametszetet Kovách Aladár később, a *Nemzetőr* szerkesztőjeként is közölte. *Nemzetőr*, 1959. június 15. (57. sz.), 5.

⁴¹ A könyvben dr. Gönyei Sándor, Domokos Pál Péter és dr. Lükő Gábor nyolc, egész oldalas fényképe.

⁴² Nagy Imre (1893–1976) festő és rajzoló. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán (1918 és 1920 között) Edvi Illés Aladárnál és Olgyai Viktornál, a kecskeméti művésztelepen Révész Imrénél tanult (1920–1922).

⁴³ A festményt a Nagy Imre-irodalom nem ismeri.

⁴⁴ SÜMEGI György: *Fejezetek Nagy Imre művészetéből*. Kolozsvár, Kriterion, 2013, 47–64.

⁴⁵ 1936 és 1938 között többüket lerajzolta Nagy Imre. NAGY Imre: *Feljegyzések*. Bukarest, Kriterion, 1979. Zsögöd, Nagy Imre Emlékház: 106.; Sinka István 1938, 142.; Féja Géza, 1937, 259.; Erdélyi József 1936. Kolozsvári hagyaték: 138., 193.; Szabó Zoltán 1937; Kovács Imre 1937.

lok nyitottan hagyásával expresszív és adekvát kifejezést tud adni a tekintetnek és az arcnak – ez is a könyvre hívja fel a figyelmet.⁴⁶ Az eredeti Kárász-rajzon⁴⁷ a fejét nagy hajkorona fedi, de azt levágják, hogy a könyvcímlapot hatásosabbra alakíthassák.

...kutatói elkötelezettséggel vonzotta a személyiség.

A Bolyai-könyveknél alkalmazott képzőművészek közül két alkotó kiemelkedő szerepet játszott Kovách Aladár kiadói praxisában. Egy generációhoz tartoznak, ugyanannál a főiskolai mesternél, Benkhard Ágostnál tanulnak, és együtt járnak rajzolni a Bonctani Intézetbe, hogy az emberi testet (a halottét is) a legrészletesebben megismerhessék. Szabó Vladimír⁴⁸ festő és grafikusról, valamint Szalay Lajos⁴⁹ festő- és rajzoló művészről van szó. Szabó Vladimírtől legelőször Takáts Gyula,⁵⁰ majd Jankovich Ferenc szembenézeti arcképe került könyvfedélre. A Takáts-kötet hátsó, behajtott fülén az előkészületben lévő Bolyai-könyvek közötti felsorolásban megjelenik, *Gombos Gyula: Írói arcképek új magyar írók* címmel. Ám a kötet közreadásakor már az *Álom az országról* címet kapta, és az ebben szereplő tíz író arcképét Szabó Vladimír rajzaiban adja közzé a kiadó. Irodalmi arcképcsarnok – Szabó Vladimír megfogalmazásában. Önéletrajzában így említi az alkotót: „1932-től 1934-ig római ösztöndíjas lettem. [...] Hazafelé jövet, Velencében ismerkedtem meg Zilahy Lajossal, aki itthon a Híd című folyóiratot szerkesztette. Javasolta, hogy vigyek rajzokat a laphoz. Ezzel a felkéréssel kezdődött újságrajzoló – illusztrátori tevékenységem. Rajzoltam a Híd hasábjaira, ennek láttán meghívtak a Tükör, a Film Színház Irodalom és más újságok szerkesztői is hasonló feladatokra. Ezután, egészen 1944-ig [...] e munka lett megélhetésem forrása. Akkoriban főleg

a portré, az emberi karakter elképesztő változatossága érdekelt; az, hogy minden ember különbözik a másiktól. [...] A variánsok száma elvileg végtelen, hiszen a változatokat alkotó elemek száma is végtelen. [...] A gazdagság, amely minden egyes emberben kifejezésre jut, felfoghatatlan háttérre utal. S én, kezdettől fogva épp e földeríthetetlen háttér földerítésére, vagy legalábbis megközelítésére törekedtem”.⁵¹ Szabó Vladimírt tehát szenvedélyesen, kutatói elkötelezettséggel vonzotta a személyiség, a karakter, a különféle jellemek arcképekben való megjelenítése. Már a beállításokban is változatosságra törekedett. Talán a teljes szembenézeti rajzfölvételt (Sinka István, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Kodolányi János, Veres Péter, Németh László) tartotta az ábrázolt adekvát megjelenítésének, de enyhe háromnegyed- (Tamási Áron, József Attila) és félprofilos beállítást (Sértó Kálmán) is alkalmazott. Az illusztrációs és rajzoló teljesítménye⁵² alapján választhatta őt Kovách Aladár a páratlan íróarcmás-sorozat megalkotására. A szem a lélek tükre igazsága Szabó Vladimír író arcképein is tanulmányozható, mert mindegyiken premier plánban, közvetlen közelségben mutatja be az alanyait. Képei közül kiemelkedik József Attila karakteres, bajszos, kemény-konok jellemet fölfedő rajza. Tamási Áront már korábban is lerajzolta,⁵³ ám a Gombos-kötet Tamási-arcmása ennél kissé merevebb, nyakendős, elgondolkodó írot jelenít meg.⁵⁴ Szabó Vladimírnek a Bolyai-könyvekhez rajzolt arcképeire is jellemző Radocsay Dénes meglátása: Szabó Vladimír a portréiban is „őszinte, igaz és szókimondó. [...] Látás- és kifejezés-módja teljes mértékben újszerű, szűkszavú”.⁵⁵

Verseskönyvek és prózakötetek, tanulmányok, hazai és nemzetiségi sorban élő írók, költők bemutatása mellett Kovách Aladár vállalkozott egy képzőművész, pontosabban a rajzművészet művelésére specializálódó alkotó bemutatására is. Először illusztrátorként próbálta ki Szalay Lajost Szathmári Sándor *Gulliver utazása Kazohiniában* című könyvében. A testarányok formai torzításai (kezeké, lábaké), a meglepő alul- és felülnézetes jelenetezés, a me-

⁴⁶ LÁSZLÓ Gyula: *Nagy Imre kétszáz rajza*. Bukarest, Kriterion, 1973

⁴⁷ NAGY Imre: *Kárász József*, 1938 = *Híd*, 1938, 6. sz., 3.; Nagy Imre: *Szabó Zoltán*, 1937 (a rajz aláírása szerint 1937. február 4-én készült) és *Féja Géza*, 1937 című rajzai = *Híd*, 1937. március 5., 6., 9.

⁴⁸ Szabó Vladimír (1905–1991) festő, grafikus, a Magyar Képzőművészeti Főiskolán (1924 és 1930 között) Csók István, Rudnay Gyula és Vaszary János tanítványa, majd Benkhard Ágosté (1933–37). 1935-ben elnyerte a Szinyei Merse Pál Társaság Zichy Mihály grafikai díját.

⁴⁹ Szalay Lajos (1909–1995) festő- és rajzoló művész. A miskolci művésztelepen és a Magyar Képzőművészeti Főiskolán egyaránt Benkhard Ágostnál tanult. 1930-31-ben kilenc hónapot Párizsban töltött. A *Szentcsaládról* festett kompozíciójával 1936-ban elnyerte a Székely Bertalan-díjat.

⁵⁰ TAKÁTS Gyula: *Családfa helyett (Bolyai-könyvek)*. Bp., Bolyai Akadémia, 1941. február. A könyvborítón megjelent Takáts Gyula-portré megmaradt az író hagyatékában. Szabó Vladimír az általa rajzolt portrékat valószínűleg az ábrázoltjainak ajándékozhatta.

⁵¹ SZABÓ Vladimír: *Önéletrajz. Szabó Vladimír kiállítása. Katalógus*. Szirák, Hotel Kastély, 1987. szeptember 4. – október 18.

⁵² *Szabó Vladimír-rajzok, -részletek, -illusztrációk*. Bp., Szabó Vladimírné Szmolka Ágnes kiadása, 1998

⁵³ SZABÓ Vladimír: *Tamási Áron*, 1934 (?), papír, ceruza, 42 × 31 cm, j. b. l.: LSzV. Petőfi Irodalmi Múzeum, ltsz.: 64. 1510. 1.

⁵⁴ *Köszöntjük a hetvenöt éves Tamási Áront* címen újraközli: *Nemzetőr*, 1962. október 1. (136. sz.), 5.

⁵⁵ RADOCSAY Dénes: *A magyar rajz fiatal mesterei = Nemzeti Ujság*, 1942. január 4. (3. sz.), 10.

rész léptékváltások az illusztrációk egyidejű hazai terrénumban új hangot jelentettek.⁵⁶ A torzítások, a testrészek eltúlzott megfogalmazásai ironiára, esetenként szarkazmusra teremtenek lehetőséget. Szalay ugyanakkor már itt, az első illusztrált munkájánál is arra törekedett, amit később így fogalmazott meg: „Az a vágyam, hogy a könyvben sűrűbben szeretném a munkáimat látni.”⁵⁷ A Szathmári-kötet történéseit huszonnégy kompozícióban rögzítette, és a címlaprajzban mintegy összefoglalását, vizuális rezüméjét adja a könyvnek. Az igazi fölfedezés azonban az egyéni metódusban rajzoló Szalay Lajos *Hatvan rajzának*⁵⁸ önálló kötetben történő publikálása. Bevezetőjét Kassák Lajos jegyzi, aki szerzőként nem sorolható a kibontakozó népi irodalomhoz, Kovách Aladár övele szelcsitette az alkotói körét. Kassák előszava szerint: „Új grafikus lép elénk. [...] Vonalai szinte érzéken hajlékonyak, körülzárt formaalakzatai monumentálisak és fájdalmasan gunyoros vagy megdöbbenően agresszív hatásúak”. Aszimmetrikus kompozícióiban „a társadalmi és pszichológiai indító erőket és a nyugtalanító akarat előretörését” szemléljük. Egyes munkáin „a nyers realizmus és a képzelet kötetlen látomásai keresztezik egymást”, és ezt Kassák „kritikai célzattal torzító irányzatnak” nevezi, amelynek Szalay a „legjellegzetesebb képviselője”. A kis rajzkötet, rajzszekönyv revelatív hatással volt a korszak rajzművészetére.⁵⁹ Kiemelkedő példája annak, hogy a korábbi rajzoló gyakorlatot másképp, egyéni szemlélettel meg lehet haladni, meg tudja újítani az alkotó.⁶⁰ A hatvan rajz tudatosan, szellemi igényességgel összeválogatott és megszer-

kesztett együttes. A hétköznapiok jellegzetes munkásfiguráival indul, azután érzelmekben gazdagon árnyalt, nemegyszer tragikus élethelyzeteket bont ki, és irodalmi művek megidézése után eljut az *Újszövetség* néhány fontos jelenete és szereplője expresszív bemutatásáig. A rajzok íve a profántól a vallásosig, keresztény szimbólumokig emelkedik, és ez konvergál Szalay legbensőbb meggyőződésével, mélyen hívó, katolikus vallásosságával.

„Modern magyarság – európai tájékozódás” – fogalmazták meg a könyvsorozat hirdetéseiben a köteteknek az olvasók figyelmébe ajánlását. A sorozatszerkesztőnek a francia kultúra iránti elkötelezettsége erősen jelen van a kiadott kötetekben,⁶¹ de az érdeklődése az amerikai válságig, az új költőktől a szociográfiákig, a néprajzi összefoglalóig, történeti munkákig és a szovjet filmes szakember művének a kiadásáig (bátorság volt ezt megjelölni) terjed. A hazai magyar irodalom, a népiek publikálása mellett erős hangsúlyt kapnak az erdélyi szerzők. A Bolyai-könyvek az irodalmi fölfedezések (például Szathmári Sándor) és igényes képzőművészeti alkotások – köztük erdélyi alkotóké – publikálásának is a fóruma. A hazai illusztrálás és rajzművészet élvonalába tartozó Szabó Vladimirtól egyéni irodalmi arcképcsarnokot, tizenkét kortárs magyar író portréját közli, jelentős hozzájárulásként az írók ikonográfiájához. Szalay Lajos rajzainak a publikálása pedig a szellemi tartalmi, a profántól a szakrálisig terjedő ikonográfiai sokrétűsége és rajzi újszerűsége, a kompozíciók életvallomás jellege miatt grafikatörténeti fontosságú.

⁵⁶ „Egyéni illusztrációi szellemesek, és nemcsak követik a szöveget, de önállóan is kifejezőek.” JAJCZAY János: *Képzőművészeti szemle = Katolikus Szemle*, 1941, 5. sz., 182–184.

⁵⁷ „Egyetlen dimenziónk a jelen”. *Szalay Lajos festő- és rajzolóművész leveleiből*. Szerk. SÜMEGI György, Bp., Miskolci Galéria, L'Harmattan, 2009, 194.

⁵⁸ KÁRÁSZ József: *Családi tűzhely. Bolyai-könyvek*. Bp., Bolyai Akadémia, 1941 hátsó fülén, az előkészületben lévő Bolyai-könyvek sorában még így szerepel: „Szalay Lajos Vázlatkönyve 60 rajz”.

⁵⁹ Az egyértelmű pozitív szakmai értékelések mellett disszonáns hangok is fölmerültek a könyv fogadtatásakor. Szalay így számolt be erről: Kovách Aladárnak „nagyon művelt és jószímatú embernek kellett lennie, ha egy akkor induló sorozatot mert kezdeni velem. S hogy ennek nem lett aztán folytatása, annak sem ő volt az oka: annyira

megváltoztak a körülmények, annyira támadták őt ezért a kis könyvért, hogy elment szegénynek a kedve a sorozattól. Nem tudom, név szerint kik támadták, de úgy emlékszem, a sajtó, és láttam például egy orvos levelét az asztalán, aki azt kérdezte: Hogy mertek egy skizofréniás betegről rajzokat közölni? Csak így. Doktor XY.” SZALAY Lajos *Végtelen a tenyérben*. BAKONYI Péter interjúja. Bp., Múzsák, 1987, 67.

⁶⁰ SÜMEGI György: *Szalay Lajos életútjának korai szakasza (1909–1948) = „A magyar rajz fiatal mesterei”. Szalay Lajos és nemzedéktársai 1932–1949*. Szerk. BÁN András, ZSÁKOVICS Ferenc, Miskolc, Miskolci Galéria, 2009, 19–37.

⁶¹ Az 1944-ben tervezett kötetek kiadását az ország német megszállása és Kovách Aladárnak a Nemzeti Színház igazgatására történő kinevezése egyaránt akadályozhatta.